

PORTRETNA MEDALJA IZ BURNUMA

BORIS ILAKOVAC

Arheološki muzej, Zadar

Na simpoziju »Antičko staklo u Jugoslaviji«, koji je održan u povodu 150 godišnjice osnivanja muzeja u Ljubljani, potpisani je kraćim referatom i dijapozitivima obavijestio skup o glavnim karakteristikama antičkog stakla pohranjenog u Arheološkom muzeju u Zadru. U nedostatku sredstava za dokumentaciju cjelokupne građe nije bilo moguće već u kratkom vremenu obraditi kolekciju zadarskog stakla, koja po količini kao i raznolikosti oblika odavno zaslužuje savremenu katalošku obradu.¹ Stoga smo odlučili da iz bogate zbirke zadarskog muzeja objavimo samo staklenu medalju iz Burnuma, koja je zanimljiva po mjestu nalaza, kronologiji i estetskoj komponenti, kao i po tome što je to dosad jedinstveni nalaz na području sjeverne Dalmacije.

Arheološki muzej u Zadru redovito otkupljuje ostatke rimske materijalne kulture s područja Burnuma, na koje nailaze mještani Ivoševaca pri obradi svojih polja. Uz kamene i pretežno epigrafičke spomenike² preovladavaju rimski novci, razni alati od željeza i bronce, te sitni predmeti od keramike, stakla i dragog kamena, što uglavnom potječe iz preoranih ranocarskih žarnih grobova.³ Među raznovrsnim rimskim materijalom, koji je muzej otkupio od Jovana Grčića iz Ivoševaca 23. decembra 1968, nalazila se i staklena medalja, zavedena u muzejsku knjigu inventara pod rednim brojem 3001. Medalja je nađena na položaju Šuplja crkva (Šupljaja), između sadašnje ceste i Krke, dakle na položaju negdašnjeg rimskog vojnog logora.

To je okrugla staklena ploča nejednake debljine, od 3,2 do 3,6 milimetara, kojoj manjka njena lijeva strana. Dijametar po visini iznosi 37,5 milimetara, a sadašnja okrnjena širina iznosi svega 28,6 milimetara. Ukupna debljina medalje, računajući i lik, iznosi 8,8 milimetara.

Na staklenoj ploči ističe se u dubokom reljefu skladno ukomponirano poprsje mlađeg muškarca, tab. I. Gledajući od strane lika glava je zakrenuta malo udesno. Dotjerana, kratko šišana kosa radijalno se spušta u blagim uvojcima prema čelu i sljepoočnicama. Otvorene oči s jasno izraženim kapcima i očnim lukovima zrače sabran i veoma miran pogled. Ispod, nažalost, potpuno otučenog nosa ističu se zatvorena senzualna usta s jasno izraženim kutovima. Brada je izbačena i šiljasta, a desno je uho upadljivo više od lijevog. Vrat je širok i malo nabreknut. Lik je obučen u vojnički oklop od koga se jasno razabiru ukrasne naramenice i pancir košulja s gornjim rubom. Od desnog ramena spušta se u dijagonalu preko prsiju neka uska traka.

Rub staklene ploče bikonično je brušen kao i rubovi današnjih stakala za naočale, što je nesumljivo u vezi s načinom ukrućivanja staklene medalje u njen okvir (sl. 3). Prednja strana medalje, do sredine debljine staklene ploče (prvi konus), tamno je plave boje, a veoma glatka površina stvara različite blještave efekte ovisno o izvoru svjetla i položaju osmatranja, tab. I. Stražnja strana medalje i njoj pripadajući skošeni rub (drugi konus) sitno je zrnata i tamne prljavosmeđe boje.

Rubovi a naročito stakleni lom djelomice otkrivaju tehniku izrade takvih predmeta. Staklena talina od svetlog crvenkastosmeđeg i nepročišćenog stakla utisnula se je u pret-hodno pripremljeni otvoreni kalup, što veoma podsjeća na kovanje novaca u antici. Nepravilnosti koje su nastale utiskivanjem staklene taline u kalup bile su nakon hlađenja otklonjene brušenjem medalje u pravilan krug s dijametrom od oko 37,5 milimetara, što u rimskom mjernom sustavu iznosi jedan *palmipes* (= 37,03 milimetara). Zatim je rub medalje bio bikonično prebrušen radi već spomenutog ukrućenja u metalni okvir, dok je stražnja strana bila grubo prebrušena u ravnu plohu.

Tek nakon toga je prednja strana odljeva bila presvučena s nekim tankim staklastim slojem svjetlo opalne boje (drugi sloj medalje) preko koga je kasnije presvučen završni sloj tamno plave oca-kline (treći sloj medalje). Ovakva obrada i bojanje stakla zahtjevala je vjerovatno dvije termičke obrade.⁴ Iz ovih su razloga isturena mjesta portreta svjetlo plave boje kao brada i pramenovi kose na čelu, što je vjerovatno posljedica duže upotrebe predmeta u toku koje je završni plavi sloj bio izlisan sve do svjetlijeg opalnog sloja (tab. I).

Dosadašnji primjerci veoma malobrojnih portretnih medalja razlikuju se kako po veličini i boji stakla, tako i po ikonografskim sadržajima.⁵ Kod jednih je prikazano samo poprsje u oklopu i bez pratećih dječjih figura.⁶ To je takozvani tip »Vindonissa« (Švicarska).⁷ Ovoj grupi pripada i naša medalja iz Burnuma, koja je ne samo po dimenzijama već i po ikonografskim detaljima potpuno identična nalazu iz Vindonise.⁸

Drugoj grupi pripadaju medalje kod kojih se na oklopu nalaze tri dječje glave, na svakom ramenu po jedna i treća na prsima.⁹ To je takozvani tip »Poetovio« (Jugoslavija).¹⁰ Nedavno je nađen u cijelosti sačuvan primjerak u Kirche Windisch (Švicarska) koji je u toliko vrijedniji, što se djelomice sačuvao i metalni okvir u koga je medalja bila ugrađena.¹¹

Slijede medalje koje su po ikonografskim karakteristikama analogne gornjoj grupi s tom razlikom što se na oklopu nalaze samo dvije dječje glave, na svakom ramenu po jedna.¹² Posljednja je grupa problematična i nedefinirana, jer postoji samo unikat iz rimskog logora *Brigetio* (Mađarska), na kojem manjkaju skoro dvije trećine gornje strane.¹³ Na preostalom i dosta oštećenom dijelu razabire se donji dio lica, dok na prsima neki vide topuzinu i lavlju kožu (?) kao atribuciju Herakla, što će ostati problematično sve dok se ne nađe neki bolje očuvani primjerak.¹⁴

Ostaci rimske kamene plastike, posebno grobne stele rimskih vojnika kao i rimska brončana plastika, bili su dovoljan oslonac da se principijelno riješi negdašnja funkcija takvih predmeta.¹⁵ Među ovima je i poznata grobna stela Marka Celija iz Bononije (Bologna) koji je pao u borbi s Germanima oko 9. godine n. e. kao centurion 18. legije.¹⁶ Stela na svakoj ruci prikazuje po jednu narukvicu (*armilla*), niz ramena visi po jedna ogrlica (*torques*), a prsni dio oklopa krasi i četiri okrugla vojnička odlikovanja, od kojih nijedno ne liči na medalju iz Burnuma (sl. 1).

Sretna je okolnost što se medalja iz Burnuma može indirektno povezati s veoma značajnim ma da fragmentarnim nalazom rimske kamene stele koja je nađena u Burnumu 1901. godine.¹⁷ Pored četiri torkvesa i četiri armile, na steli je uklesano i devet okruglih vojničkih odlikovanja. Na pet od ukupno devet odlikovanja nalaze se ljudski likovi od kojih su najmanje tri muška, također s kratkom šišanom kosom, sl. 2. Povrh ovih odlikovanja

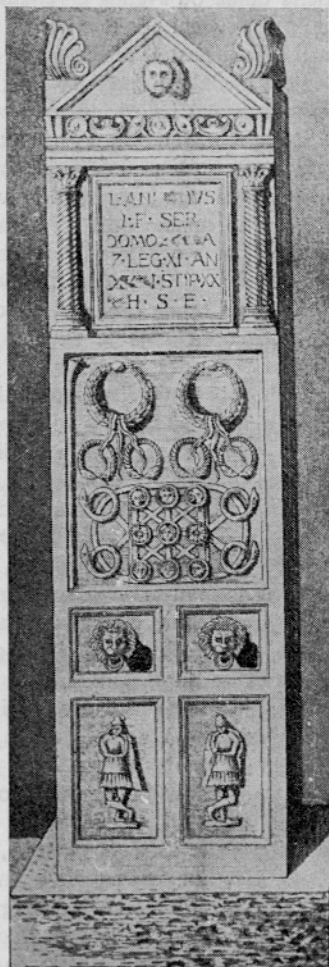
nalaze se i jasni tragovi *coronae aureae*, što ujedno dokazuje da je nadgrobni spomenik pripadao rimskom oficiru koji je bio najmanje u činu centuriona.¹⁸

Rimska odlikovanja u obliku okruglih reljefnih ploča poznate su *phalerae*, kojima su bili odlikovani rimski vojnici za neke istaknute zasluge. Između sebe se razlikuju kako po likovnoj kompoziciji tako i materijalu iz kojeg su bile izrađene (bronca, srebro i staklo). U tim se razlikama naslućuje bogatstvo izbora vojnih odlikovanja koja su bila prilagođena različitim zaslugama kao i hijerarhiji rimskih vojnih činova.

Sl. 1. Nadgrobna stela M. Caeliusa (Reprodukcija iz: *Aus rheinischer Kunst und Kultur*, Auswahlkatalog des Rheinischen Landesmuseums, Bonn 1963)

Fig. 1. A stela used as a gravestone on the grave of M. Caelius (reproduced from *Aus rheinischer Kunst und Kultur*, Auswahlkatalog des Rheinischen Landesmuseums, Bonn, 1963)

Sl. 2. Rekonstrukcija stele iz Burnuma (Reprodukcija iz: M. Abramić, *Militaria Burnensia*, *Buličev zbornik*, str. 227, sl. 5)

Fig. 2. Reconstruction of the stela from Burnum (reproduced from M. Abramić's *Militaria Burnensia*, *Buličev zbornik*, p. 227, fig. 5)

Tab. I — Pl. I

Da je i plava staklena medalja iz Burnuma, uključivši i njoj identične i analogne nalaze, jedna vrsta rimskih vojnih odlikovanja (*phalerae*) upućuje pored već spomenutih likovnih analogija na rimskim stelama i karakter lokaliteta na kojima su takve medalje bile dosad nađene:

Britanija: Colchester

Nizozemska: Nijmegen, Vechten

Njemačka: Lanten, Niehl, Rheingönheim

Švicarska: *Vindonissa*

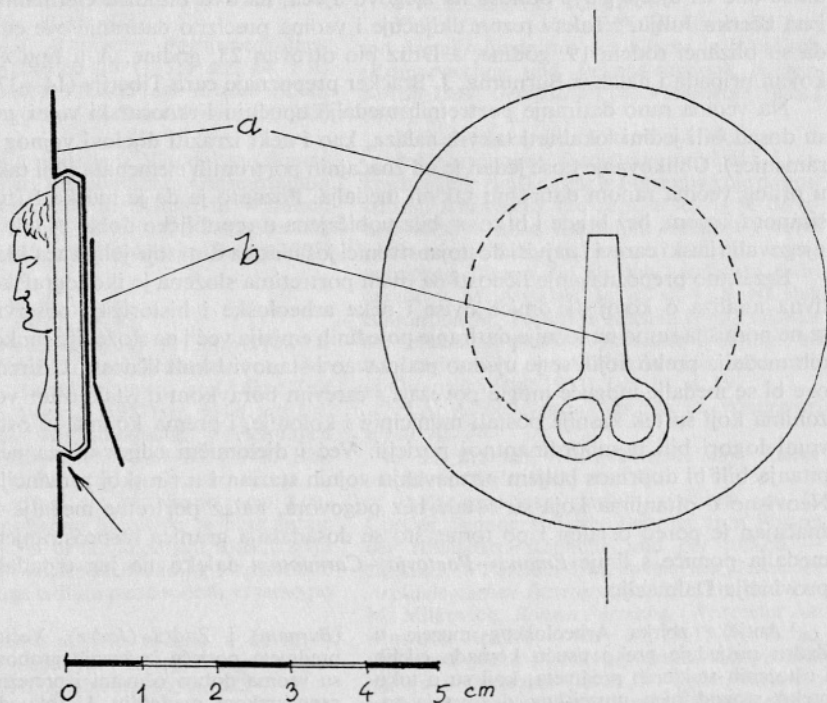
Austrija: *Carnuntum*

Mađarska: *Brigetio*

Jugoslavija: *Poetovio*,¹⁹ *Emona*²⁰ i *Burnum*²¹

A to su, kako s pravom ističe Noll, sve odreda poznati rimski vojni garnizoni.²² Izuzetna rijetkost takvih staklenih phalera, iako su po materijalu postojanije od brončanih, moguće ukazuje na to da su bile isključivo namijenjene rimskim oficirima višega ranga.

Nalaz iz Kirche Windisch, a posebno iz Vindonise daje neki uvid u cjelovit izgled jedne takve phalere. Staklena je medalja bila usađena u okruglu brončanu ploču izrađenu iz bakra, cinka i olova, na sl. 3 pod oznakom »a«. Okvirna je ploča bila ukrašena iskucanim ili lijevanim motivom valovnice koja obilazi malena kružna ispupčenja.²³ Bikonična obrada ruba na staklenoj medalji iz Burnuma više pledira za utiskivanje staklene plastike u vjerovatno zagrijani brončani okvir, koji je prije hlađenja bio stisnut u smjeru strijelice (sl. 3).

Sl. 3. Rekonstrukcija medalje s metalnim okvirom i kopčom, presjek i pogled s ledne strane
Fig. 3. Reconstruction of the medal, together with the metal framework and clasp; cross-section and a view from the back side

Phalera je s leđne strane morala imati neki dodatak za učvršćenje. Po neznatnim tragovima na phaleri iz Kirche Windisch W. Kramer se odlučio za brončanu limenu kopču koja je užom stranom bila zalemljena za brončani okvir.²⁴ Suprotna strana takve kopče proširuje se u dvije velike rupe koje su služile za kopčanje ili prišivanje. Takva je rekonstrukcija i za nas prihvatljiva, jer se na području rimskog logora u Burnumu nailazi na skoro identične kopče (sl. 3 pod oznakom »b«).

Pomoću takvih kopči odlikovanja su bila pričvršćena za prsni dio oklopa ili su visjela na vrpčama, sl. 1 i 2. Ako je odlikovanja bilo više, a naročito ako su se uz phalere nalazila i druga odlikovanja kao armile i torkves, bila je izrađena posebna mreža iz metalnih ili kožnih traka o koju su bila učvršćena ali samo okrugla odlikovanja. Konstrukcija i oblik jedne vrste takve mreže-nosača veoma je jasno prikazana na fragmentu rimske stele iz Burnuma (sl. 2).²⁵

Tamnoplave staklene medalje s ljudskim likom ikonografski su izrazito portretne za razliku od ostalih phalera koje prikazuju rozete, životinjske ili mitološke likove. To se zapaža u nizu detalja koji su morali biti minuciozno ugravirani u original za izradu kalupa, kao na primjer u asimetričnosti lica, nejednakoj visini ušiju ili u prikazivanju frizure. Same činjenice, da su portreti prikazani u vojničkom oklopu kao i da se takve medalje isključivo nalaze na položaju bivših ranocarskih vojnih garnizona upućivalo je, da u portretima treba tražiti likove rimskih careva, njihovih zamjenika ili potencijalnih nasljednika.

U tipu »Poetovio« A. Alföldi prepoznaje Druza, sina cara Tiberija pretpostavljajući, da se one tri dječje glave odnose na njegovu djecu, na dva blizanca Germanika i Tiberija i na kćerku Juliju.²⁶ Takav rezon uključuje i veoma precizno datiranje ove emisije budući da su blizanci rođeni 19. godine, a Druz bio otrovan 23. godine. A u tipu »Vindonissa« kojem pripada i nalaz iz Burnuma, J. Bracker prepoznaje cara Tiberija (14—37).²⁷

Na veoma rano datiranje portretnih medalja upućuju i ranocarski vojni garnizoni koji su dosad bili jedini lokaliteti takvih nalaza, kao i neki izraziti dijelovi vojnog oklopa (naramenice). Oblikovanje kose jedan je od značajnih portretnih elemenata koji također govori u prilog veoma ranom datiranju takvih medalja. Poznato je da je muška frizura s kratko šišanom kosom, bez brade i brkova, bila uobičajena u republičko doba. A takvu su frizuru negovali rimski carevi i najviši dostojanstvenici još u doba dinastije julijevaca-klaudijevaca.²⁸

Egzaktno prepoznavanje ličnosti na ovim portretima složena je ikonografsko komparativna analiza o kojoj dje omice ovise i neke arheološke i historijske opservacije. Ovdje se ne pomišlja samo na točnije datiranje pojedinih emisija već i na složeniju funkciju portretnih medalja preko kojih se je ujedno podržavao i stanoviti kult ličnosti. U širem kontekstu ove bi se medalje mogle povezati s carevim boravkom u istaknutim vojnim garnizonima koji su tek kasnije postali municipiji i kolonije, i prema kojima su ostali periferni vojni logori bili u subordinantnoj poziciji. Već i djelomični odgovori na neka od ovih pitanja bili bi doprinosi boljem poznavanju vojnih starina i u rimskoj provinciji Dalmaciji. Neovisno o pitanjima koja su ostala bez odgovora, nalaz portretne medalje iz Burnuma značajan je pored ostalog i po tome, što se dosadašnja granica rasprostranjenosti takvih medalja pomiče s linije *Emona—Poetovio—Carnuntum* daleko na jug u tadašnju rimsku provinciju Dalmaciju.

¹ Antička zbirka Arheološkog muzeja u Zadru posjeduje preko tisuću komada cijelih i oštećenih staklenih predmeta, koji su u toku preko stogodišnjeg muzejskog djelovanja sakupljeni uglavnom iz ovih lokaliteta: Nina (*Aenona*), Starigrada pod Velebitom (*Argyrumtum*), Nadina (*Nedinum*), Podgrada kod Benkovca (*Asseria*), Šuplje crkve kod Ivaševaca

(*Burnum*) i Zadra (*Jader*). Većina staklenih predmeta potječe iz žarnih grobova radi čega su veoma dobro očuvani i pretežno pripadaju ranocarskom razdoblju. U toku drugog svjetskog rata bespravno su otuđene neke najvrijednije akvizicije antičkog stakla s područja sjeverne Dalmacije i odnešene u Murano u Italiji gdje se još uvijek nalaze.

Za važnije objave antičkog stakla s područja sjeverne Dalmacije up. M. Abramić, A. Colnago, Untersuchungen in Norddalmatien, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes* (= *JOAI*) 12 (1909) Bbl. str. 75–90, sl. 33–52 (Starigrad). *Führer durch das K. K. Staatsmuseum in S. Donato in Zara* (Beč 1912). *Guida del museo di S. Donato in Zara* (Beč 1913). J. Bersa, Starinska staklena sisaljka za dojilje, *Buličev zbornik* (1924), str. 127. *Muzeji i zbirke Zadra* (Zagreb 1954).

² Za epigrafičke spomenike up. A. J. Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (1963) str. 78 (Burnum), Ž. Raknić, Dvojni epigrafički spomenik iz Burnuma, *Diadora* 3 (1965) str. 71, M. Suić, Noviji natpisi iz Burnuma, *Diadora* 5 (1970) str. 93.

³ M. Suić, Kasnoantička enofora iz Burnuma, *Diadora* 1 (1959) str. 95. M. Suić, Orientalni kultovi u antičkom Zadru, *Diadora* 3 (1965) str. 95 (nalaz Mitrinog reljefa).

⁴ A. Kissa, *Das Glas im Altertum* (Leipzig 1908) str. 259.

⁵ R. Noll, Zwei unscheinbare Kleinfunde aus Emona, *Arheološki vestnik* 19 (1968) str. 79 i d.

⁶ R. Noll, *sp. dj.* str. 83.

⁷ A. Alföldi, Römische Portätmedaillons aus Glas, *Ur-Schweiz* 15 (1951) str. 66 i d. *Ausstellungskatalog »Römer am Rhein«* (Köln 1967) str. 256. *Journal of Glass Studies* 5 (1963) str. 141.

⁸ Fotokopiju medalje iz Vindonissae donosi H. R. Wiedemer, Ein römisches Glasmedaillon mit Metallrahmen aus der Kirche in Windisch (Fundumstände und Deutung), Jahresbericht 1964, *Gesellschaft pro Vindonissa* (Brugg 1965) str. 40, sl. 12.

⁹ R. Noll, *sp. dj.* str. 83.

¹⁰ R. Noll, *sp. dj.* str. 83.

¹¹ H. R. Wiedemer, *sp. dj.* str. 38. sl. 10 i 11.

¹² A. Alföldi, Zu den Glasmedaillons der militärischen Auszeichnungen aus der Zeit Tiberius, *Ur-Schweiz* 21 (1957) str. 80 i d. tab. I/4.

¹³ A. Hild, Archäologische Forschungen in Bregenz 1920–1944, *JOAI* 37 (1948) Bbl. str. 146, sl. 38. R. Noll, *sp. dj.* str. 83, sl. 3.

¹⁴ R. Noll, *sp. dj.* str. 84. Nismo mogli konsultirati svu potrebnu literaturu te nam ostaje otvoreno, u koju bi ikonografsku klasifikaciju trebalo svrstati nalaze iz Britanije, Nizozemske i Njemačke, koje citirani pisac spominje samo po lokalitetima.

¹⁵ Za metalnu phaleru nadenu u obližnjoj Aseriji up. H. Liebel W. Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, *JOAI* 9, Bbl. str. 86, sl. 63.

¹⁶ *Auswahlkatalog des Rheinischen Landes-museums* (1963) str. 33, sl. 1.

¹⁷ M. Abramić, Militaria Burnensia, *Buličev zbornik* (1924) str. 225, sl. 4 i 5.

¹⁸ M. Abramić, *sp. dj.* str. 228.

¹⁹ Za rimski vojni garnizon u Ptuj up. E. Diez, *Enciclopedia dell'Arte antica classica e orientale* (1965), s. v. Poetovio. P. Petru, Nekateri problemi provincijalno rimske arheologije v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 14/15 (1964–1965) passim.

²⁰ Za Emonu up. J. Šašel, *Vodnik po Emoni* (1955). B. Saria, G. Novak, *Enciclopedia dell'Arte antica classica e orientale*, s. v. Emona. P. Petru, *sp. dj.* passim.

²¹ Za vojni logor u Burnumu up. E. Reisch, Die Grabungen der österr. archäol. Institutes während des Jahre 1912 i 1913, *JOAI* 16 (1913), Bbl. str. 112. A. Betz, Untersuchungen zur Militärgeschichte der römische Provinz Dalmatien (1938) passim. A. Jagenteufel, Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian (1958), str. 26 i d. G. Alföldy, Die Auxiliarentruppen der Provinz Dalmatien, *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae* 14 (1962) str. 259. M. Zaninović, Burnum, castellum — municipium, *Diadora* 4 (1968) str. 119 i d. M. Suić, Noviji natpisi iz Burnuma, *Diadora* 5 (1970) str. 95 i d.

²² R. Noll, *sp. dj.* str. 82.

²³ W. Kramer, Ein römisches Glasmedaillon mit Metallrahmen aus der Kirche in Windisch (Konservierung und Rekonstruktion), Jahresbericht 1964, *Gesellschaft pro Vindonissa* (Brugg 1965), str. 41 i d.

²⁴ W. Kramer, *sp. dj.* str. 43, sl. 10.

²⁵ Uporedjenjem fotokopije originala i rekonstrukcije rimske stele iz Burnuma koje donosi citirani Abramićev rad zapaža se, da je četvrtasti okvir s koso iskrižanim trakama i devet phalera položen, po svemu sudeći, ispred vojničkog štita o čiji su rub zataknete četiri armile, v. M. Abramić, *sp. dj.* sl. 4 i 5. Na steli centuriona M. Petronija Klasika (Ptuj) također su prikazane phalere povezane trakama ali na drugi način, up. A. Schober, *Die römerzeit in Österreich* (Beč 1953), tab. 14, sl. 59.

²⁶ A. Alföldi, *sp. dj.* str. 90. R. Wiedemer, *sp. dj.* str. 38.

²⁷ J. Bracker, *Ausstellungskatalog Römer am Rhein* (Köln 1967) str. 256.

²⁸ Za repertoar rimskih portreta up. L. Curtius, Ikonographische Beiträge zum Portret der römischen Republik und der julisch — claudischen Familie, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts* 47 (1932) str. 202 i d. M. Milkovich, *Roman Portraits*, (Worcester Art Museum, April 6 — May 14, 1961). M. Grbić, *Odabrana grčka i rimska plastika u narodnom muzeju u Beogradu* (1958). P. Petru, Nekateri problemi provincijalno rimske arheologije v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 15/16 (1964–1965), sl. 1. P. Petru, Tiberijev portret iz Emone, *Adriatica praeistorica et antiqua* (Miscellanea Gregorio Novak dicata, 1970) str. 657.

THE PORTRAIT MEDAL FROM BURNUM

Summary

The collection of ancient glass in the Archeological Museum in Zadar includes a fine round portrait medal, found in the area of the former Roman garrison at Burnum (pl. I). It is made of three layers of which the back one is of blue colour. The medal belongs to glass *phalerae* »Vindonissa« and was worked into an ornamented metal frame which had on its back side a clasp (fig. 3). The medal is indirectly related to a finding of a fragment of a Roman stone stele, also found at Burnum, which shows analogous *phalerae* and a kind of net on which decorations were fixed (fig. 2). They are dated to be from the early period of the Roman Empire, and it is believed that the portrait on the medal is one of Emperor Tiberius. The unique medal from Burnum is among other things interesting also for the reason that the boundary of the distribution of portrait medals — Emona-Poetovio-Carnuntum-Brigetio — established by research so far has now to be extended far into the south — to the Roman province of Dalmatia.